

**РАЗКАЗЪТ ЗА ПРЕНАСЯНЕ НА МОЩИТЕ НА СВ. ИВАН РИЛСКИ
ОТ ВЛАДИСЛАВ ГРАМАТИК:
КЪМ ТИПОЛОГИЯТА НА ЖАНРОВАТА ВАЛЕНТНОСТ НА ТЕКСТОВЕТЕ
ЗА ПРЕНАСЯНЕ НА МОЩИ**

**Аделина Ангушева-Тиханова
Софийски университет „Св. Климент Охридски”**

Още от най-ранната епоха на установяване на християнските традиции мощите на светците се превръщат в огромна ценност, върху чиято притегателна сила се гради свещеният авторитет на християнската история и силата на християнското настояще¹. Един средновековен религиозен център придобива значение само чрез съхраняването в него реликви (мощи на светци, техни вещи или предмети, свързани с най-ранната християнска история). Тъкмо те го превръщат в притегателно място за поклонници. Християнинът вярва, че подобни места носят изцеление и сила. Известно е, че още в първите векове на християнството храмовете се изграждат при гробовете на християнските светци².

И тъй като притежаването на реликви е огромна ценност, те започват да се търсят, пренасят и събират. Страстта към притежаване на мощи, провокира и развитието на християнската археология. Ето защо, откриването на мощите е тясно свързано с тяхното преместване. Понякога пренасянето на мощите на даден светец от едно място на друго е съпроводено със стълкновения и битки. Тогава едната или другата страна разпространява легенди (слухове), че светецът сам е пожелал да бъде пренесен, явявайки се в съня на някой местен човек; че е дал знак; че ковчегът му е полетял и т.н. Подобни наративи стоят в основата на разказите за пренасянето на мощи. Те принадлежат към агиографския корпус, посветен на светеца и могат да се разпространяват както като части от други текстове, така и самостоятелно. Тези разкази съдържат проста структура: казва се как и по какъв начин е извършено пренасянето, понякога се прави и възхвала на пренеслия мощите. Мотивът за откриването на мощите често пъти е въвеждащо ядро на разказите за пренасяне на мощите. Той се появява в различни разновидности – узнаване за наличието на мощите, търсенето и намирането им. Откриването и пренасянето на мощи става устойчив сюжет на средновековната литература. В нея се оформя корпус от текстове, свързани с локализациите и преместванията на мощите на светеца като част от развоя на неговия култ.

Пътят на мощите обаче, тяхното намиране или пренасяне реставрира винаги един исконен прототип на иницираната святост, на „Входа в Иерусалим” и на успешно преминалото препятствие. В средновековната култура агиографията се оказва невъзможна без географията. В най-ранните гръцки и латински календари се посочва не само датата, на която се чества светецът, но и мястото на неговите подвизи. Ето защо, същинската християнска история продължава много често чрез пътищата, които мощите изминават и чрез новите места, на които те стават покровители.

„Разказът за пренасяне мощите на Иван Рилски в Рила”³ от Владислав Граматик (най-ранен препис от 1479 г.) е едно от най-известните произведения от този тип в старобългарската литература. То обаче далеч не е най-ранното. Появата на разказите за пренасянето на мощи в средновековната българска литература като жанр е предшествано от превода на съчинението **„Обретение на мощите на свети Климент”** от св. Константин-Кирил Философ. То представлява специфична разновидност на текстовете за „посмъртната” съдба на светеца. В него намирането на предполагаемите мощи на св. Климент представя и тяхното пренасяне в града. Самото събитие е показано като тип чудо, дар, като откровяване. Интересното в този случай е, че наративната подложка на текста (т.е. събитията около откриването и самото намиране) се е сторила функционално недостатъчна на разказвача и затова в текста дискурсивно се преплитат два плана. Св. Константин-Кирил непрекъснато цитира песнопенията, които клирът изпълнява по време на търсенето. Те се оказват паралелни на действията на участниците. Планът на отвъдното, духовното се оказва отелесен, осъществен чрез конкретните действия: „А когато певецът пееше четвъртата песен, ... „Съкровището не е вече скрито, а светлината е на светилника” едното ребро от мощите на блажения Климент тури

началото така ...”⁴ Още в тази творба откриваме една особеност на текстовете за откриване или пренасяне на мощи в старата българска литература. Обичайно авторите им не ги намират достатъчно самостоятелни като тип текст и затова много често ги изграждат чрез други жанрови подпори. Легитимират ги чрез други форми на литературно строителство.

По време на Второто българско царство съществува разказ за пренасянето на мощите на Иларион Мъгленски в Търново⁵ и летописен разказ за пренасянето на мощите на св. Петка в Търново⁶, с което се поставя началото на нейното честване като Търновска светица. По-късно Григорий Цамблак пише **„Разказ за пренасянето на мощите на св. Петка от Търново във Видин и в Сърбия”**. Разказите за пренасянето на мощите на Иларион Мъгленски и на св. Петка в Търново от XIII век предлагат една по-класическа схема на този тип текстове като обвързват конкретиката на разказваното събитие с летописно-историческото начало, докато Цамблаковият разказ – изцяло в традициите на Търновската книжовна школа – усъвършенства панегиричното начало в представянето на описваните събития.

„Рилската повест” от Владислав Граматик е написана по действително събитие: пренасянето на мощите на Св. Иван Рилски от Търново в Рилския манастир през 1469 г. Тя съчетава документално-фактологическото с агиографското и историческото повествование. Макар по структура този разказ да представлява самостоятелно цяло, той функционира като част от житието на светеца, написано от патриарх Евтимий Търновски.

От обявяването на св. Иван Рилски за светец до самия край на Средновековието за него са писани множество жития, служби и похвали. Дори разглеждането на житията за Рилския светец илюстрира пълноценно развитието на житиеписния жанр у нас, защото всяка нова епоха прибавя и нов текст.

Разказът на Владислав Граматик започва с обширен увод, където е очертана широката историческа панорама на събитията, предшествващи пренасянето на мощите. Тя обаче е представена в перспективата на християнската визия за развитието на историята: Смените и бедите в нея са плод на дяволското озлобление от чудодейната сила и чудесата, извършвани от св. Иван Рилски: „Като видя толкова преславните и предивни знамения и изцеления... при ковчега на преподобния... като се озлоби против преподобния много повече отколкото в началото..... той тутакси прибягна до своите обикновени и пагубни войни.”

В началото авторът разказва за Косовската битка, за смъртта на султан Мурад. По-нататък постепенно стеснява историческата рамка и от разказ за съдбата на Балканите при идването на турците преминава към разказ за запустението и възстановяването на Рилския манастир. Владислав Граматик не разкрива направо същината на пренасянето на мощите, а чрез обстоятелствено въведение представя историята „от начало”, посочва мотивите, причините, които довеждат до това събитие.

След падането на България под османско робство Рилската обител е изоставена и едва през XV век отново се възражда благодарение на усилията на трима братя – Йоасаф, Давид и Теофан, (синове на епископа на Крупник – Яков). Те възвръщат на манастира предишната му слава и християнско благолепие. Като научават, че мощите на св. Иван Рилски са останали непокътнати след завземането на Търново от турците, те се обръщат с молба към христоролюбивата сръбкиня Мара Бранкович, омъжена за султан Мурад II, да им бъде разрешено да пренесат свещените останки отново в Рилския манастир. Разрешението е дадено и братята проведат специални пратеници в царствения град. Жителите на Търново ги приемат с недоволство, но не могат да се противопоставят на височайшата султанска воля.

По-нататък Владислав Граматик описва с детайлна фактологична точност пътя, по който монасите се връщат обратно в Рилската пустиня. Тук в разказа откриваме няколко чудеса, извършени от светите мощи на Иван Рилски. Те са едни от най-важните компоненти на разглеждания агиографски жанр и трябва да засвидетелстват, от една страна, силата на светеца, а от друга, истината, че пренасянето на мощите е благочестив акт, който се ползва с Божия подкрепа.

Първоначално монасите получават „подкрепа” от мощите при преминаването на река Росита (дн. р. Росица). То се изразява в благовоно ухание. В Средец (София), мощите са посрещнати с големи почести от народа и са поставени в кръглата църква **„Св. Георги”** до мощите на

сръбския крал Стефан II Урош Милутин. При това се случва второ чудо: „И там, понеже двамата светци бяха на един одър и издаваха двойно благоухание за почуда на всички ...” Третото, най-значително чудо се появява в края на разказа, когато процесията приближава Рилския манастир: тогава ковчегът на светеца сякаш литва по пътя към манастира, така че хората го следват с мъка: „Тук някои от народа, като взеха светеца, окрилени от бързоходната лекост на божествения дух, скоро станаха невидими за другите, защото те тичаха по-силно от бързите елени и от летежа на орлите.”

Епизодите с чудесата са важни топоси в разказа за пренасянето на мощите на Св. Иван Рилски през 1469 г. Благоуханието и летежът са символи на божествената същност на светеца. Благоуханието е свързано с неговото отвъдно битие. Знае се, че през Средните векове опозицията **ухание** – **смрад** много често изразява противопоставянето между **святост** и **греховност**. Нещо повече, задължително качество (атрибут) на мощите на един светец е те да ухаят. По това се познава и неговата святост. В конкретния случай благоуханието функционира като знак, „знамение”, което трябва да насърчи спътниците на св. Иван Рилски (при преминаването на р. Росита) и да бъде Божествен поздрав (в църквата „Св. Георги”). Летежът също е чест топос в разказите за мощите на светци, има дори текстове, в които се разказва как мощите сами прелитат на мястото, където искат да пребивават. Летежът е символ на ангелската същност на светеца, на неговата богоизвисеност.

Краят на разказа на Владислав Граматик съдържа обобщение на пренасянията на мощите на светеца. В него авторът хвърля мост между извършеното някога от цар Асен I и сега – от рилските монаси.

На пръв поглед, текстът съдържа проста структура, която следва точно събитията по време на пренасянето на мощите, но ако се вгледаме по-внимателно, ще видим, че той носи невидимо елементите на фантастичната приказка. Тримата братя, трикратното узнаване за мощите, помощникът (Мара Бранкович, която осигурява султанското писмо), трите чудеса на светеца показват, че зад елементите на един привидно безизкусен разказ се прокрадва опит текстът да се доближи до художествен модел, присъщ на устната словесност.

Защо това е така? За Владислав Граматик „канава” на разказа е тъкмо вълшебната приказка – един модел, който в новите условия на литературно изграждане се оказва по-пригоден и по-подходящ в съзнанието на книжовника за създаването на завършен текст и който – както панегирика, химна, летописа – е художествената опора на единството на текста. В него писателят се опитва да създаде подреденост, която да излиза извън рамката на естествения разказ за събитията.

В ръкописите, в които присъства, „**Рилската повест**” е вмъкната в житието на св. Иван Рилски от Евтимий Търновски – след разказа за пренасяне на мощите на светеца в Търново и преди финалната молитва. Така тя се оказва органична част от агиографския разказ за светеца, която е призвана да разкрие новата страница от неговия свят живот. Знаем, че често класическото житие на християнския светец съдържа и разказ за съдбата на неговите мощи. Владислав Граматик вмъква своята творба там, където този разказ продължава. Така тя се превръща в част от едно по-голямо цяло.

„**Разказът за пренасяне мощите на Иван Рилски в Рила**” отразява една типична особеност на средновековната литература. В нея съществува тенденция към обединяване на различни текстове в единно цяло. Така например Евангелието или Псалтирът съществуват като отделни книги, но части от техните текстове могат да се обединяват с други произведения по време на литургията. Всяка средновековна творба съдържа цитати и отправки към други текстове. Нейното смислово единство е отвъд границите на конкретния литературен текст, защото внушението ѝ има значение само като част от един по-голям, всеобхватен текст – цялостния текст на Средновековието.

Ето защо, средновековната творба е винаги „отворена”, но не в смисъла, който днес се придава на този термин. Нейният текст може да се дописва от по-сетнешни книжовници и да бъде разгърнат във време, надхвърлящо живота на отделната личност. Както Владислав Граматик дописва Евтимиевото житие на св. Иван Рилски, така и Григорий Цамблак допълва житието на св. Петка от Евтимий с разказ за пренасянето на мощите ѝ в Белград. Белите полета в

средновековните книги винаги могат да бъдат запълвани, хрониките – обогатявани със събития в продължение на няколко века. Така средновековната творба остава „отворена” и текстът ѝ практически „не свършва”. И някой ден, в тишината на манастирските стаи, тя може отново да бъде продължена – както казва безименният автор на най-старото житие на св. Наум – „за да не остане без памет”.

БЕЛЕЖКИ

1. **Peter Brown.** The Cult of the Saints. Chicago, 1991; **Pierre-Andre Sigal.** L’homme et le Miracle dans la France Médiévale (XIe-XIIe siècle). Paris, 1985, 45-60.
2. **Peter Brown.** Op. cit., p. 45.
3. Поради специфичните проблеми поставени в тази статия, тук няма да се спирам върху историята и изследването на творбата на Владислав Граматик. Съществуват различни мнения за нейните редакции: **Данчев, Г.** Владислав Граматик, С., 1969; **Петканова, Д.** Старобългарска литература. Т. 2. С., 1987, 187; Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби. Под ред. на Кл. Иванова, С., 1986, 627-628.
4. “Слово за пренасяне на мощите на Климент Римски”. В: Христоматия по старобългарска литература. Под ред. на П. Динев, К. Куев, Д. Петканова, С., 1978, 24.
5. Вж. новобългарския превод на това съчинение, както и обширните бележки към него в **Българската литература и книжнина през XIII век.** С., 1987, 55, 211-212.
6. Текстът е открит от **Ст. Кожухаров.** Неизвестен летописен разказ от времето на Иван Асен II. В. Сп. Литературна мисъл, кн. 2, 1974, 126-129; Вж. също и **Българската литература и книжнина през XIII век,** 112, 239.